Discursul religios între tradiție și inovație

Sorin GUIA

The present paper advocates the idea that the religious discourse, a particular instantiation of discourse, triggers the rhetoric energies according to the personality of the orator, the solidarity of the speakers and the importance of the message. In line with this functional modal focus, the author advocates the need to study the persuasive force of the Orthodox Christian religious sermon from a puzzle-like point of view, in order to underline the continuities and discontinuities of several sermon rhetorical strategies. The theoretical assumptions are evidenced by adequate examples.

Keywords: religious discourse, rhetoric,stragies, Romanian culture

Discursul poate permite modificarea dispoziţiilor interlocutorilor, prin prisma acţiunilor fizice, atitudinilor sau convingerilor, manifestînd prin acestea marcarea schimbărilor de stare cognitivă şi comportamentală. A construi un discurs înseamnă a căuta argumentele necesare susţinerii sau respingerii unei teze şi de a le organiza astfel încît să producă efect.

Recurgerea la o strategie reprezintă rezultatul unui calcul al celui ce argumentează. Actul argumentativ trebuie ales în funcţie de capacitatea de a determina convingerea în situaţia specifică, ţinîndu-se cont de tipul de auditoriu[1], mai ales cînd argumentaţia are un caracter dialectic sau retoric şi nu apodictic. Trebuie ținut cont de faptul că o intervenție discursivă poate influenţa auditoriul în măsura în care este înţeleasă şi receptată de acesta din urmă[2].

Deşi discursul religios este un discurs argumentativ, persuadarea, strîns legată de noţiunea de *cîmp al argumentării*, se face ţinînd cont de o *etică a argumentării*[3]. Vorbim de o situaţie aparte, în care vorbitorul se află în faţa interlocutorului care

[1] Oratorul trebuie să cunoască pulsul fiecărei categorii de oameni, fiecărei vîrste, fiecărei clase sociale, să utilizeze corect gesticulaţia şi glasul (se insistă pe cultivarea glasului), să fie capabil să vorbească astfel încît să-i convingă pe alţii. Vezi *Despre orator*, în Cicero 1973: 65-77.

[2] Cf. Sălăvăstru 1996: 191.

[3] Philippe Breton consideră argumentarea ca act esenţial al activităţii umane, stabilind trei elemente care ajută la delimitarea acestui cîmp: „a argumenta înseamnă în primul rînd *a comunica*: noi ne aflăm într-o situaţie de comunicare, care implică, ca orice situaţie de acest tip, parteneri şi un mesaj, o dinamică proprie; a argumenta nu înseamnă *a convinge cu orice preţ* (...); a argumenta înseamnă a *raţiona*, a propune o opinie a altora şi a le oferi raţionamente viabile pentru a o adopta"; cf. Breton 1996: 16.

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

deja, prin opţiune, aderă la tezele propuse şi îi este aprioric favorabil[4], dar aşteaptă o focalizare a opiniilor, dorind argumente în favoarea lor, în aşa fel încît motivele propriei adeziuni să-i devină explicite şi justificate. Nepropunîndu-şi schimbarea opiniilor receptorilor[5], ci mai ales consolidarea lor, discursul rostit în cadrul slujbelor religioase diferă de discursurile argumentative cu finalitate persuasivă prin faptul că interlocutorului i se propune aderarea la tezele expuse ca o consecinţă a credinţelor şi a manifestărilor religioase. În discursul religios se poate vorbi de persuadare doar în situaţii speciale[6], întrucît relaţia locutor – interlocutor se manifestă în cadrul unei situaţii de egalitate. În plus, oratorul religios nu vine cu idei noi, ci le aplică şi le resusţine în funcţie de contextul situaţional, de cerinţele de moment ale auditoriului[7].

Dinamica discursului religios în limba română este greu de observat, din pricina aspectelor dogmatice utilizate, care îi conferă un caracter conservator. Cu toate acestea, pornind de la retorica şi pragmatica modernă, remarcăm că situaţia comunicativă se schimbă în funcţie de natura auditoriului şi de situaţia de comunicare.

Dacă în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea discursurile religioase se adresau în special unui public lipsit de educaţie (avînd scopul de a veni în ajutorul clericilor şi al credincioşilor prin traducerea cărţilor de cult, dar şi a cazaniilor, care ofereau comentarii asupra pericopelor evanghelice), scrierile religioase ulterioare au avut în vedere un public cu un grad de cultură mai ridicat. Oratorul religios are o performanţă comunicativă în funcţie de natura auditoriului.

Prin scrierile şi traducerile sale, *mitropolitul Varlaam* avea să mute accentul de pe tipărirea textelor de provenienţă ardelenească din secolul al XVI-lea pe lucrările tipărite în Moldova, rolul de căpetenie revenind, în secolul al XVII-lea, cărturarilor şi ierahilor moldoveni. Limba Cazaniei lui Varlaam este limpede, accesibilă şi astăzi, după mai bine de trei secole şi jumătate. Astfel se explică faptul că toate *Cazaniile* româneşti tipărite după 1643 au utilizat textul *Cazaniei* lui Varlaam în alcătuirea lor. Prin circulaţia şi retipărirea ei, timp de cîteva secole, *Cartea românească de învăţătură* a contribuit din plin la formarea unei norme unice dialectale. Apărută iniţial în haină moldovenească, *Cazania* lui Varlaam primeşte,

[4] În general, predicatorul vorbeşte în faţa unui public deja convins; auditoriul este de acord cu preceptele morale şi cu dogmele, fiindcă el aparţine deja bisericii. Ca urmare, preocuparea esenţială a retoricii, obţinerea persuasiunii, lipseşte.

[5] Ceea ce urmăreşte predicatorul este, de fapt, obţinerea aplicării preceptelor pe care auditoriul le recunoaşte ca absolut îndreptăţite din punct de vedere principial.

[6] Este vorba de discursurile în care se doreşte schimbarea opiniei auditoriului, situaţie condiţionată de contextul de comunicare. În astfel de situaţii, oratorul recurge nu numai la demonstraţii, ci şi la argumentaţii; dacă în demonstraţie interesează corectitudinea raţionamentului, în argumentaţie contează în special eficienţa lui, căci auditoriul trebuie să-şi dea adeziunea la teza care i se propune să acţioneze în sensul dorit de orator.

[7] Circumstanţele comunicării influenţează alegerea profilului lingvistic cel mai potrivit. Analiza contemporană a discursului evidenţiază faptul că activitatea discursivă este condiţionată de context (în sens restrîns: cadru spaţiu-temporal, participanţi, roluri şi statute; în sens larg: contextul instituţional, ordinea socială). Vezi şi Rovenţa-Frumuşani 2005: 222-223.

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

odată cu retipărirea ei în Muntenia, o haină muntenească, contribuind astfel la impunerea „dialectului" literar muntenesc[8]. Chiar dacă sînt traduse sau compilate în totalitate, textele tipărite de către mitropolitul moldovean prezintă cea mai îngrijită formă de exprimare a limbii române din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Un alt merit al mitropolitului Varlaam este de a fi reuşit să impună, prin *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc* (1645), categoria textelor religioase originale, precum şi noua formulă de reprezentare, polemica religioasă. În ceea ce priveşte structura compoziţională a *Răspunsului*, asistăm la un dialog între pasaje dintre un catehism calvinesc şi „răspunsul soborului a doao ţăr", care, la rîndul său, devine un dialog, rolul interogaţiilor fiind de a dinamiza textul şi de a asigura discursului o receptare mai clară. Oratorul foloseşte un ansamblu de tehnici discursive menite să provoace adeziunea interlocutorului la o teză problematică, renunţînd la scopul de seducere a auditoriului. În textul propriu-zis al *Răspunsului* remarcăm folosirea fragmentară a dialogului, stabilind o relaţie specifică „întrebare" – „răspuns" între pasaje din *Catihismus* şi „săborul a doao ţăr". Dialogul are loc între textul calvinesc (întrebare, citat, parafrază biblică / răspuns calvinesc) şi interlocutorul colectiv (răspunsul oferit de delegaţia ortodoxă)[9]. Părţile mai importante, în care se pun în evidenţă elemente de retorică polemică religioasă, se conturează în jurul unor noţiuni dogmatice şi liturgice, care se află în opoziţie. Discuţia porneşte de la teoria calvină a predestinaţiei, însă polemica este determinată şi de teoria dogmatică calvinistă, care admite doar două taine, botezul şi euharistia, şi condamnă cultul sfinţilor şi al icoanelor.

Varlaam are în atenţia sa organizarea şi sistematizarea materialului, în vederea asigurării unei mai clare percepţii asupra problemei puse în discuţie. Apelează la citate biblice, cu funcţie de reactualizare a vorbirii unor personaje importante din istoria bisericii primare. În schimb, autorul nu apelează şi la citate patristice, conştient fiind că învăţătura calvină nu recunoaşte cultul sfinţilor şi nici învăţăturile acestora.

Mitropolitul Varlaam creează acel dialog imaginat între autor şi destinatarii săi, anticipează întrebările celor care nu subscriu la teza ortodoxă şi creează o dispută imaginată, răspunzînd prin intermediul unor întrebări retorice. Chiar trecerea de la un subiect la altul se face apelînd la strategia argumentativă a întrebării. Fiecare răspuns generează o altă întrebare, pînă cînd strategiile folosite conduc la ideea care se dorea demonstrată.

Autorul apelează la figuri de stil nu pentru dimensiunea estetică a scrierii, ci pentru a-i asigura auditoriului o percepţie mai clară asupra învăţăturilor exprimate. Pe lîngă antiteză, autorul recurge la comparaţii, repetiţii (folosite nu doar ca simplu ornament al discursului, ci pentru a exprima cu mai multă forţă ideile exprimate),

[8] Cf. Frâncu 1974: 49; 78.

[9] Citatul din *Catihismus* este la rîndul său dialogat, conţinînd suita „întrebare" (citat / parafrază biblică) – „răspuns" (interpretarea calvină); vezi, pentru o prezentare amănunţită, Cvasnîi-Cătănescu 1995: 20-21.

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

la prolepsă (procedeu stilistico-retoric prin intermediul căruia autorul preîntîmpină obiecţiile posibile ale adversarilor).

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea este dominată de personalitatea marcantă a lui *Antim Ivireanul*, creatorul oratoriei bisericeşti în spaţiul românesc. Considerat unul dintre cei mai de seamă oratori bisericeşti de pînă atunci[10], cizelator al vechii noastre limbi bisericeşti supradialectale, mitropolitul muntean are meritul de a fi îmbinat graiul popular cu cel al cărţilor bisericeşti.

Deşi îşi intitulează predicile cazanii, cuvîntările sale nu mai au caracterul de comentariu fix asupra unei pericope evanghelice, scrise pentru toate vremurile, cum erau cazaniile înaintaşilor Coresi şi Varlaam. Prin Antim Ivireanul se trece de la cazania cimentată în cărţi la predica vie, însufleţită de patosul vorbitorului, raportată la nevoile sufleteşti ale auditoriului, la contextul istoric, social şi cultural al epocii. Antim propune o predică adaptată nevoilor auditoriului din acea perioadă.

Deşi cuvîntările sale nu sînt originale în totalitate, deşi apelează la comentarii evanghelice consacrate[11], noutatea pe care o aduce Antim Ivireanul este de a fi predicat şi scris în româneşte, de a fi practicat acele exerciţii, cu reuşitele şi nereuşitele lor, care au contribuit la creşterea şi dezvoltarea limbii române. Prin seriile de sinonime utilizate în scrierile sale, mitropolitul muntean contribuie la îmbogăţirea lexicului românesc, fără posibilităţi prea mari, dacă ne raportăm la scrierile anterioare.

Dacă înaintaşii săi foloseau, în susţinerea tezelor doar texte scripturistice, Antim Ivireanul apelează şi la texte patristice, la comentariile sfinţilor capadocieni. Asistăm, aşadar, la o noutate printre strategiile argumentative. Oratorul urmăreşte accesibilizarea informaţiei, uzează de naraţiuni şi povestiri din istoria biblică pentru a uşura înţelegerea şi pătrunderea în miezul problemelor discutate, aduce argumente în sprijinul tezelor enunţate şi respinge tezele adversarului atunci cînd rostirea capătă nuanţe polemice. Interogaţia, la Antim, are rolul de a fixa atenţia şi de a transmite auditoriului emoţia necesară receptării unui discurs religios.

Antim dă dovadă de un moralism sever; combate lipsa de respect faţă de cele sfinte, făţărnicia, pîra, desfrînarea, duplicitatea boierilor care apelează la serviciile a doi duhovnici (ocolind, astfel, taina spovedaniei), năzuinţa după podoabe şi lux a doamnelor de la curtea lui Brîncoveanu, lăcomia celor care considerau postul o povară; nu se sfieşte să fie sever chiar cu domnul, acuzîndu-l, însă nu cu vicleşug, ci în calitatea lui de păstor sufletesc. Mitropolitul Antim Ivireanul propune o predică adaptată nevoilor auditoriului din acea perioadă, demonstrînd cunoaşterea intuitivă a strategiilor argumentative şi a tehnicilor de persuasiune[12].

---

[10] Cf. Dobrescu 1910: 65, apud *Cronologia receptării critice*, în Ivireanul 1997: 405.

[11] Interesantă este, însă, opinia lui Al. I. Ciurea, care susţine că Antim Ivireanul nu a avut cum să cunoască didahiile lui Ilie Miniat, apărute postum în 1718, într-o primă ediţie greacă, la Leipzig, deci după moartea mitropolitului muntean. Vezi Ciurea 1956: 797-798.

[12] Vezi şi Guia 2002-2004: 136-150.

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

Perioada sfîrşitului de secol al XVIII-lea şi a secolului al XIX-lea este ilustrată de predicile reprezentanţilor Şcolii Ardelene, dar şi de prefeţele şi pastoralele mitropolitului moldovean Veniamin Costachi.

Trăind într-o epocă plină de transformări, într-o epocă de pionerat cultural, Samuil Micu şi Petru Maior au contribuit esenţial la culturalizarea clerului şi a credincioşilor din Ardeal.

Samuil Micu a contribuit, prin cuvîntările sale religioase, la emanciparea naţională a românilor ardeleni, la luminarea poporului prin învăţături şi educaţie morală. Conştient că are în faţă un public fără cultură (teologică), autorul are în vedere conţinutul mesajului pe care îl transmite şi mai puţin modalitatea stilistică a scrierii, ţinînd cont de principiul adaptării cuvîntărilor în funcţie de contextul situaţional. La fiecare pas, oratorul instituie un dialog imaginat cu cititorii, se întreabă şi răspunde, utilizează versete scripturistice. Uneori, chiar întrebarea şi răspunsul, din cadrul acestor dialoguri, sînt decupate din Scriptură. Se remarcă apelul la pildele povestite de către sfinţi (comentează o pildă din scrierile Sfîntului Vasile), dar şi la citatele patristice, urmărind, astfel, să contribuie la accesibilizarea problemelor religioase discutate.

Cuvîntările lui *Petru Maior*, ca şi în cazul lui Samuil Micu, urmăresc cultivarea şi creşterea spirituală a credincioşilor ardeleni. În scrierile sale, apelează la naraţiuni şi povestiri din istoria biblică, la clasificări, la explicitări, la versete scripturisitice şi patristice, la exemple concrete din viaţa de zi cu zi. Se remarcă preferinţa autorului pentru schematizare. Chiar şi sfaturile oferite interlocutorilor sînt prezentate schematic. Deşi tematice, cuvîntările sale sînt raportate la nevoile sufleteşti ale interlocutorilor, la contextul istoric, social şi cultural al epocii[13]. Ca şi Antim Ivireanul (în *Didahii*), autorul se dovedeşte un sever moralist, un critic vehement al relelor morale şi sociale, apelînd deseori la întrebări cu nuanţă de critică eclezială, de reproş. Credincioşii sînt interogaţi, solicitîndu-le explicaţii în legătură cu faptele necreştineşti. Alteori, apelează la întrebări, la care răspunde sistematic, în vederea obţinerii adeziunii auditoriului la teza enunţată. La fiecare pas, critică şi sfătuieşte, blestemă şi exclamă. Unele imprecaţii sînt preluate din texte scripturistice, pentru a conferi autoritate ideilor prezentate.

Acolo unde are de argumentat o problemă de natură dogmatică, apelează la autoritatea textelor scripturistice, care, uneori, apar drept completare la tezele expuse anterior.

În prefeţele şi pastoralele sale, mitropolitul *Veniamin Costachi* transmite ideea unităţii de limbă şi de neam a românilor de pretutindeni, pregătind, astfel, unirea şi independenţa naţională. Autorul are în vedere adaptarea scrierilor în funcţie de auditoriu; conştient că se adresează unui public larg, Veniamin susţine nevoia de

[13] Oratorul trebuie să se plieze pe cerinţele publicului său, să ajungă la intuirea gîndurilor şi aşteptărilor acestuia. În felul acesta, va putea oferi un cuvînt bine nuanţat, publicul nefiind întotdeauna omogen. Important este ca ascultătorii să aibă sentimentul că s-a vorbit pentru ei, pe înţelesul lor, despre lucruri şi nevoi care îi neliniştesc şi că predica le-a deschis un nou orizont; vezi, în acest sens, Chilea 1954: 36-38.

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

accesibilizare a textelor traduse. Mitropolitul moldovean vrea o traducere limpede, deschisă înţelegerii tuturor, în limba contemporană a românilor din ambele Principate. În acest sens, Prefaţa la *Scara Sf. Ioan Sinaitul*, Neamţ, 1814, prezintă truda depusă de autori în vederea adaptării traducerii la limba neamului şi încercarea de a pune în faţa cititorilor o limbă accesibilă românilor din toate regiunile. Pledînd pentru înlocuirea cuvintelor străine, din vechile traduceri, cu echivalentele existente în cronici sau în limba poporului, Veniamin Costachi oferă şi o listă de cuvinte pe care le-a înlocuit în traducerile sale. De asemenea, are în vedere eliminarea arhaismelor şi a fonetismelor regionale.

În prefeţele şi pastoralele sale se întrevede datoria de a-şi exercita funcţia învăţătorească. Datoria de păstor nu o limitează doar la credincioşii simpli, ci o extinde şi la clasa politică, la boieri, la masa clericală, amintindu-ne de *Didahiile* lui Antim Ivireanul.

Veniamin Costachi apelează frecvent la citate scripturistice, unele chiar cu formulă adresată. Pasajele scripturistice sînt utilizate cu scopul de a conferi credibilitate tezelor enunţate, dar şi pentru a reda modele comportamentale din istoria biblică sau pentru a justifica poziţia mai dură faţă de păstoriţi (cînd critică lipsa de credinţă şi imoralitatea). De asemnenea, foloseşte o serie de întrebări retorice, instituie dialoguri imaginate cu „adversarul", răspunzînd în funcţie de cerinţele acestuia. În prefaţa la traducerea *Buna murire de Evghenie Vulgaris*, Iaşi, 1845, într-un dialog imaginat cu cititorii, introduce texte scripturistice, pentru a asigura o mai puternică forţă persuasivă ideii dezvoltată anterior de autor. Faţă de prefeţele lui Coresi, scrierile lui Veniamin Costachi nu sînt construite doar sub forma unor prezentări monologice, autorul instituind, uneori, polemica cu „adversarul". Faţă de prefeţele înaintaşilor, mitropolitul Veniamin Costachi are în vedere şi aspectul estetic în elaborarea prefeţelor sale, apelînd la o serie de figuri de stil, printre acestea numărîndu-se repetiţia anaforică, comparaţia, antiteza etc. Un alt aspect care individualizează prefeţele lui Veniamin de scrierile înaintaşilor este oralitatea scrierii. Unele prefeţe conţin fraze greoaie, cu dislocări şi întreruperi. Deşi scrise, discursurile sale dau impresia unor rostiri de la amvonul mitropolitan.

Mitropolitul moldovean scrie în funcţie de cerinţele de moment ale cititorilor săi, ţine cont de nivelul cultural al acestora, răspunde problemelor care frămîntau societatea vremii, are în vedere, prin traducerea şi tipărirea cărţilor religioase, creşterea culturală şi spirituală, atît a credincioşilor, cît şi a preoţilor din eparhia pe care o conduce. Pe lîngă corectarea viciilor, scrierile lui Veniamin Costachi au scopul de a transmite ideea unităţii de limbă şi de neam a românilor, vorbind despre unitatea românilor din cele două Principate cu jumătate de secol înainte ca aceasta să se înfăptuiască.

Lucrarea *Lupta contra scrierilor imorale,* a arhimandritului Iuliu Scriban, se ridică împotriva imoralităţii din artă şi cinematografe, de la început de secol XX. Şi în această scriere, argumentarea se produce într-o manieră dialogică, logică, specifică oralităţii. Autorul adună argumentele necesare susţinerii ideilor în cauză şi respinge ideile propuse de adversarii ideatici. Iuliu Scriban nu aduce doar

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

acuzaţii privitoare la problema discutată, ci oferă şi soluţii realiste pentru diminuarea imoralităţii.

Arhimandritul moldovean nu apelează la strategia citării din texte biblice sau patristice, aşa cum obişnuiau oratorii bisericeşti ai secolelor XVI-XVIII, ţinînd cont de contextul de comunicare, dar şi de competenţa comunicativă. Autorul răspunde unui public căruia nu i se impunea argumentarea prin mijloace de natură religioasă. Faţă de discursurile religioase anterioare, Scriban aduce ca argumente, în susţinerea afirmaţiilor sale, citate din autori de literatură cunoscuţi, surse din sfera jurnalisticii. Autorul citează o parte dintr-un articol publicat în ziarul „Temps", foloseşte extrase din scrierile vremii vizavi de problema luată în discuţie. Scriban apelează la un citat din Hilbert (citarea o face într-un mod ştiinţific, cu notă de subsol, cu titlul, locul şi anul apariţiei, pagina). Se observă, chiar sub formă de citat, o formulă imperativă, transmisă auditoriului. Scriban nu se mulţumeşte doar cu critica la adresa neimplicării preoţimii în combaterea imoralităţii, ci oferă soluţii, propune unificarea masei clericale în jurul ideii de combatere a literaturii imorale nu numai prin critica acesteia, ci şi prin oferirea unei alternative viabile. Iuliu Scriban instaurează un dialog cu prelaţii, în care alternează sfaturile şi soluţiile oferite cu criticile aspre, inducîndu-le permanent ideea că misiunea de predicator reprezintă datoria de a-L mărturisi pe Hristos în faţa credincioşilor nu numai prin măiestrie oratorică, ci şi prin pilda unei vieţi corespunzătoare[14].

O altă lucrare a lui Scriban, *Împotriva ateismului,* combate teoriile vremii despre inexistenţa lui Dumnezeu. Autorul parafrazează structuri sintactice din poetul roman Vergiliu, introduce argumente laice în susţinerea unor teze religioase. Şi în această lucrare, autorul utilizează, în vederea susţinerii tezelor sale, argumente care provin din lumea intelectualităţii laice, conştient că polemica este purtată cu un auditoriu lipsit de latura spirituală, nedispus să accepte argumente sau explicaţii de natură teologică. Iuliu Scriban prezintă exemple din viaţa scriitorilor, a oamenilor cunoscuţi ai epocii. Este invocat un citat al lui Hans Haupt, din *Staat und Kirche in den Vereinigten Staaten von Nordamerika*, menţionîndu-se cu exactitate locul, data şi pagina. Scriban citează, de asemenea, din Miguel de Unamuno, un adversar al Bisericii catolice din Spania, din Gorki, din filosoful francez Th. Ribot, din filosoful francez Alfred Fouillé şi din Max Nordau. Iuliu Scriban imaginează un posibil dialog cu adversarul ideatic, cu replica personajului ateu, dar şi cu răspunsul venit din partea oratorului. Subiectul argumentant poate să prevadă obiecţiile interlocutorului, chiar le poate formula, pentru a le putea preîntîmpina şi pentru a canaliza discuţia după cum doreşte. Se vorbeşte, astfel, despre „luarea înaintea adversarului"[15]. Remarcăm, de asemenea, strategia distrugerii adversarului, prin luarea acestuia în derîdere.

Predica contemporană reflectă, mai mult decît cea din secolele precedente, realităţile culturale, sociale, economice şi politice prin care a trecut poporul român. Predicatorii şi-au strucutrat cuvîntările pentru împlinirea scopului religios moral,

[14] Vezi şi Belu 1959: 63-276.
[15] Cf. Lo Cascio 2002: 60-61.

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

dar au avut în atenţie şi realităţile vieţii cotidiene, adaptîndu-şi discursurile în funcţie de contextul de comunicare. În perioada comunistă, prevăzînd pericolul ideologiei de tip ateist, preoţii au îndemnat, în predicile lor, la păstrarea conştiinţei naţional-ortodoxe, fapt pentru care unii predicatori au suferit prigoane, chiar întemniţări. În această perioadă, predicile s-au concentrat îndeosebi asupra conţinutului teologic, evitîndu-se comentariile privitoare la realităţile sociale, economice, politice, din cauza vigilenţei urechilor Securităţii. Uneori, însă, problema ecumenismului este transferată din teren teologic în teren politic, arătînd contribuţia politicii comuniste la unificarea în spirit şi în gîndire a credincioşilor, menţionînd că aceasta s-a produs „şi din iubirea tuturor faţă de patria noastră comună, Republica Socialistă România, care ca o mamă bună îmbrăţişează cu aceeaşi dragoste pe toţi fiii ei, fără deosebire de naţionalitate şi credinţă religioasă. Poporul român a respectat şi respectă specificul şi drepturile tuturor naţionalităţilor conlocuitoare şi credinţa tuturor cultelor”[16] (*Cuvînt rostit la instalarea în scaunul mitropolitan,* p. 33). De asemenea, autorul are în vedere şi situaţiile conflictuale dintre credincioşii ortodocşi şi cei catolici din Ardeal, dintre românii şi naţionalităţile conlocuitoare în Transilvania. În această perioadă, discursurile religioase sînt structurate pe actualitate: iminenta ispită a grupărilor neoprotestante, apel la pace şi înfrăţire, îndemn la ascultare faţă de cîrmuirea politică, sfaturi pentru muncă, hărnicie.

Autorii au în vedere, ca şi predecesorii lor, accesibilizarea informaţiei. Multe cuvîntări conţin comentarii de explicitare şi de sistematizare a materialului expus. Explicaţiile sînt, de cele mai multe ori, de ordin biblic sau dogmatic, alteori axîndu-se şi asupra etimologiei unor termeni consacraţi limbajului religios. Explicaţia presupune o schematizare, o justificare a motivelor pentru care obiectul supus discuţiei a devenit subiect de explicitare şi o organizare discursivă coerentă[17].

Chiar dacă unele părţi din discursurile secolului al XX-lea se constituie în adevărate omilii dogmatice (textul părînd, uneori, unul ştiinţific, cu afirmaţii dublate de citate), parantezele, explicitările care intervin des pe parcursul tratării, demonstrează că autorii au în vedere toate tipurile de auditoriu, adaptîndu-şi strategiile retorice în funcţie de contextul de comunicare şi ţinînd cont şi de performanţa comunicativă[18]. Oratorul religios trebuie să se adapteze publicului său, să anticipeze aşteptările acestuia (publicul nefiind întotdeauna omogen), atmosfera şi starea de spirit a auditoriului[19] în legătură cu tema propusă.

În multe situaţii, autorii renunţă la demersurile expozitive, instituind dialogul şi lansînd polemica cu auditoriul sau răspunzînd în funcţie de nevoile acestuia. În

[16] Predica a fost rostită în catedrala mitropolitană din Sibiu, la data de 11 iunie 1967 şi este inclusă în volumul Nicolae, 1973, *Iisus Hristos, viaţa noastră,* p. 30-34.

[17] Vezi Ducrot 1991: 69-79.

[18] Discursul trebuie adaptat, aşadar, în funcţie de contextul situaţional, să ţină cont de variabilele socio-culturale, de stări şi grupe de oameni, să aibă un permanent caracter de actualitate; vezi Cristescu 1950: 137-157.

[19] Vezi Burcă 1971: 353-362.

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

majoritatea cuvîntărilor, autorii anticipează eventualele obiecţii ale auditoriului, dezvoltă dialoguri imaginate, răspund sobru, fără a uza frecvent, însă, de luarea în derîdere a adversarului. Întrebărilor li se oferă răspunsuri clare, simple, dar pline de substanţă. Stilul predicilor este mult mai solemn, mai oficial decît al discursurilor anterioare secolului al XX-lea. Doar în situaţiile în care prezintă tezele dogmatice ale grupărilor neoprotestante, unii predicatori ironizează uşor modul de gîndire şi de comportament al acestora. O serie de enunţuri interogative retorice au rolul de a construi, locutorul lansînd, prin intermediul acestora, un apel de adeziune interlocutorului.

Deseori, oratorii religioşi îşi pregătesc auditoriul, pentru a-l feri de unele interpretări neoprotestante. Şi aici se vede că oratorii religioşi ai secolului al XX-lea îşi structurează cuvîntările pe actualitate. Mai cu seamă în cazul omiliilor tematice, care discută despre biserică, preoţie, cinstirea crucii şi a sfinţilor, autorii preîntîmpină eventualele teorii greşite ale păstoriţilor. De exemplu, *Predica la duminca slăbănogului*, a arhimandritului Cleopa Ilie, deşi începe ca o omilie exegetică, capătă, pe rînd, nuanţele unei omilii dogmatice sau catehetice, pentru ca ultima parte să devină un discurs religios de natură polemică, în care tezele neortodoxe sînt anticipate şi combătute. La fel, în predica mitropolitului Antonie Plămădeală, ocazionată de sfinţirea bisericii (*De veghe întru păstrarea şi apărarea dreptei noastre credinţe*[20]), combaterea învăţăturilor neoprotestante despre biserică şi preoţie, începută discret prin intermediul unei pilde, este continuată într-o formă dialogată. Acesta este şi motivul pentru care unele pasaje din predici seamănă cu catehismele. Ideile şi tezele susţinute sînt întărite de trimiteri scripturistice şi patristice, la fel ca în cazul cuvîntărilor anterioare secolului al XX-lea.

Spre deosebire de predica anterioară, cuvîntările actuale aduc noutăţi. Mitropolitul Antonie al Ardealului, pe lîngă argumentele de natură teologică (scripturistice şi patristice), apelează şi la expresii populare româneşti[21]: „nu există, (...) cum spune prea frumos limba românească, *plată fără răsplată*” (p. 352); „Nu spunem noi în vorba noastră românească, «Cine dă, lui îşi dă!»” (p. 353). Oferim, selectiv și alte cîteva expresii populare românești în predici ortodoxe: „În general, *în popor se spune aşa*: «Cutare este ca Toma, e necredincios ca Toma»”[22]; „Pentru că spune iarăşi, nu?, *un proverb românesc*: precum un măr stricat dintr-o ladă strică pe celelalte mere mai bune şi trebuie scos, aşa şi acel om”[23]; „*O sentinţă populară*

[20] Cuvîntarea a fost rostită cu ocazia sfinţiri bisericii din Micfalău, judeţul Covasna, în ziua de 28 noiembrie 1986 şi este inclusă în volumul de predici Antonie Plămădeală, *Cuvinte la zile mari*, Sibiu, 1989, p. 352-357.

[21] Interesant este că argumentele de natură teologică sînt îmbogăţite, în vederea întăririi tezei enunţate – efortul şi răsplata, – prin întrebuinţarea unor expresii populare româneşti care actualizează, în discurs, un fond colectiv tradiţional, armonizat cu cel din discursul individual al predicatorului.

[22] Expresia este preluată din predica rostită de către părintele Gheorghe Calciu Dumitreasa, în data de 18 aprilie 1999, la Duminica Tomei. Cuvîntarea este inclusă în corpusul de predici inclus în Guia 2014, la p. 388-392, la anexa nr. 4.

[23] În încercarea de a-şi proteja auditoriul, oratorul, Nicolae Scheuleac, face referire la enoriaşii care au plecat spre alte confesiuni, localitatea Cojoci, în care activează preotul, confruntîndu-se cu

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

spune: Dar din dar, se face rai. Unde domneşte dragostea care se arată în darul ce trece de la om la om, ce nu e oprit nicăieri, ce e ca o circulaţie a iubirii, căci el constă nu numai din lucrul dăruit, ci şi din inima celor ce-l dăruiesc, acolo e cu adevarat raiul"[24]. De asemenea, mitropolitul Antonie al Ardealului foloseşte în predicile sale o serie de pilde, de istorioare, dorind ca prin acestea să contribuie la accesibilizarea noţiunilor discutate, să transpună în viaţa credincioşilor învăţăturile religioase dezbătute. De fapt, pildele pe care le oferă ascultătorilor reprezintă o sinteză a învăţăturilor dogmatice despre biserică şi preoţie, dar transpuse auditoriului într-o formă accesibilă. Narativul se manifestă în discursul religios mai ales prin parabole şi pilde, prin valoarea lor explicativă, care se întrevede în finalul acestora.

Predicile lui Nicolae Steinhardt ies din tiparele retoricii tradiţionale religioase. Structura cuvîntărilor sale nu ţine cont de imperativele de ordin omiletic şi catehetic, nu are în vedere o prezentare de tip dogmatic a problemelor religioase aduse în discuţie. Incursiunea în artă şi cultură şi renunţarea la clasicele argumente scripturistice, argumente de autoritate în discursurile religioase, sînt cîteva dintre aspectele care diferenţiază cuvîntările monahului Nicolae Delarohia de cuvîntările religioase ale înaintaşilor şi ale contemporanilor. Credincioşii de astăzi aşteaptă de la orator o comunicare adaptată cerinţelor de moment. Deşi nucleul teologic este acelaşi, rămîne mereu valabil, predica trebuie să se înnoiască discute cu credinciosul modern, instruit şi cu un bagaj de cunoştinţe ştiinţifice variat. Evangheliile rămîn aceleaşi, dar tîlcuirea lor trebuie să fie pe măsura înţelegerii credinciosului de astăzi[25].

În cuvîntarea *Sfîntul Antonie cel Mare*, oratorul urmăreşte transpunerea învăţăturilor creştine în diverse opere de artă, amintindu-i pe regizorul italian de filme Federico Fellini şi pe pictorul catalan Salvador Dali. Autorul face o paranteză în care aminteşte de scrierea lui Gustave Flaubert, *Ispitirea Sfîntului Antonie*, inspirată din viaţa Sfîntului Antonie cel Mare. Monahul Nicolae Delarohia porneşte de la optica învăţăturilor creştineşti în lumina artiştilor, de la trucurile estetice folosite de aceştia, pentru a accentua tezele enunţate anterior. De exemplu, în predica *La duminica ortododoxiei* (inclusă în volumul *Dăruind vei dobîndi*, p. 250-255), autorul porneşte de la nuvela lui Mircea Eliade, *O fotografie veche de 14 ani*, pe care o prezintă în detaliu; pornind de la credinţa simplă, necoruptibilă a tînărului român, Dumitru, autorul construieşte, pornind de la caracterizarea făcută acestuia, portretul ortodoxului. Autorul nu recurge la clasicele argumente scripturistice sau patristice, ci îşi convinge auditoriul intelectual apelînd la cunoştinţe din sfera literaturii şi a artei. Incursiunea în artă şi cultură, recurgerea la cunoştinţele din

problema neoprotestantismului. Predica este inclusă în corpusul de predici al lucrării Guia 2014, p. 393-399, la anexa nr. 5.

[24] Părintele Stăniloae porneşte de la un proverb românesc, de la autoritatea valorilor cernute în timp, pe care îl explicitează, raportîndu-se mai ales la dimensiunea sa spirituală. Cuvîntarea, rostită la Duminica izgonirii lui Adam din rai, este inclusă în volumul Guia 2014, p. 397-399, la anexa nr. 6.

[25] Vezi şi Plămădeală 1996: 178-187.

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

literatura universală sporesc valoarea cuvîntării. Observăm expunerea limpede, cursivă, într-un limbaj simplu, dar cultivat. Talentul oratoric este dublat de cel literar, dezvăluind ţinuta intelectuală a predicatorului.

Predica mitropolitului Bartolomeu Anania, ultimul mare ierarh cărturar român, reprezintă un model de discurs care deschide noi orizonturi în predica românească. Predica sa se caracterizează prin dinamism, prin forme convingătoare de exprimare, prin expresivitate, prin fineţea observaţiilor şi erudiţia atît în plan scripturistic sau patristic, cît şi în plan cultural laic. Cuvîntările din această perioadă degajă mesaj, dinamism, putere de persuasiune şi valoare stilistică.

Situaţia comunicativă se schimbă în funcţie de natura auditoriului şi de contextul situaţional. Oratorul nu are o temă pentru un public, ci un public pentru o temă. Varlaam îşi protejează cititorii de teoriile calviniste, în lucrarea de polemică religioasă *Răspuns împotriva catehismului calvinesc*; Antim Ivireanul combate viciile societăţii, dînd dovadă de un moralism sever atît cu cei simpli, cît şi cu domnul; reprezentanţii Şcolii Ardelene, Samuil Micu şi Petru Maior, au urmărit, prin scrierile lor, să contribuie la cultivarea clerului şi, indirect, a credincioşilor; la Veniamin Costachi remarcăm lupta pentru repunerea limbii române în drepturile ei fireşti, cultivarea cu insistenţă a sentimentului unităţii naţionale, dar şi corectarea viciile păstoriţilor săi; aceeaşi atitudine se întrevede şi în scrierile arhimandritului Iuliu Scriban, care a dus o luptă susţinută împotriva viciilor societăţii contemporane, împotriva imoralităţii şi a ateismului; şi în discursurile religioase contemporane primează polemica pe teme dogmatice, comentîndu-se iminenta ispită a sectelor neoprotestante.

Deşi remarcăm, în majoritatea predicilor, folosirea unor clişee structurale şi argumentative, şi acestea diferă în funcţie de contextul situaţional şi de natura auditoriului. Am observat preferinţa autorilor pentru argumentarea prin citate biblice şi patristice, care conferă autoritate, credibilitate şi asigură adeziunea la ideile religioase enunţate[26]. Am remarcat că în discursul religios funcţia persuasivă este dependentă de textul biblic sau patristic, autorii urmărind să transforme textul sacru într-un model comportamental. Pe de altă parte, unii autori renunţă, uneori, la strategia citării din texte patristice (în discursurile polemice cu calvinii sau cu grupările neoprotestante, care nu recunosc cultul sfinţilor), alteori chiar şi la textele scripturistice (atunci cînd polemica este purtată cu un auditoriu lipsit de latura spirituală, care nu este dispus să accepte argumente sau explicaţii teologice), adaptîndu-şi strategiile în funcţie de contextul situaţional şi de natura auditoriului. În predicile și cazaniile mai vechi, incursiunea în artă și cultură este foarte rar

[26] Sursa reprezintă o componentă importantă în strategia argumentativă, întrucît exercită un rol puternic în procesul de persuadare. Cînd este citată, sursa trebuie să ofere garanţia că argumentele aduse sînt acceptabile, fiind furnizate argumente bazate pe autoritatea expertului, pe autoritatea religioasă (cum susţine biserica, sfîntul…, biblia), pe autoritatea masei (este bine ştiut faptul ca…, cum ştie fiecare) sau pe autoritatea literar-artistică a unor personalităţi culturale românești sau străine. În general, este citată o sursă, fie pentru a trece în seama altora responsabilitatea premizelor sau a adevărurilor enunţurilor, fie pentru că alţii pot garnta şi mai bine, prin prestigiul lor, adevărul, acceptarea sau validitatea argumentelor precum şi a regulilor generale; vezi Lo Cascio 2002: 121-122.

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

întîlnită, strategiile discursive fiind centrate, în general, pe argumentele de autoritate din spațiul religios: argumente scripturistice, patristice, liturgice etc. În anumite situații, incursiunea în artă și cultură este justificată fie de situația de comunicare[27], fie de veleitățile literare ale predicatorilor, unii dintre ei scriitori de literatură, cum sînt Nicolae Steinhardt sau Gala Galaction[28].

Pe lîngă demersurile expozitive, am remarcat, la mulţi oratori religioşi, folosirea fragmentară a dialogului, capacitatea de a uza de polemici imaginare cu interlocutorii, de a anticipa răspunsurile şi argumentele „adversarului". O serie de enunţuri interogative retorice sînt folosite cu scopul de a construi, de a schimba o anumită poziţie sau pentru a obţine asentimentul, confirmarea sau adeziunea din partea interlocutorilor. *Răspunsul* lui Varlaam, *Didahiile* lui Antim Ivireanul sînt reprezentative în acest sens. Mai mult, la Veniamin Costachi am semnalat folosirea dialogurilor imaginate cu cititorii chiar în prefeţe şi pastorale, diferenţiindu-se astfel de prefeţele înaintaşilor, caracterizate prin forme expozitive. Dacă Varlaam, Antim Ivireanul, Iuliu Scriban, în încercarea de distrugere a adversarului, apelau la strategia luării în derîdere a acestuia, predicile contemporanilor sînt mai sobre, uzînd de răspunsuri clare, simple, dar pline de substanţă. O consecinţă a caracterului conservator al stilului religios este aceea că predicile din secolele al XX-lea şi al XXI-lea au caracter mai solemn, mai oficial decît al discursurilor anterioare.

Bibliografie

Belu, Dumitru, 1959, „*A propovădui, ce înţeles are*, în „Mitropolia Ardealului", IV, nr. 3-4, p. 263-276

Breton, Philippe, 1996, *L'argumentation dans la comunication*, Paris, Éditions La Découverte.

Burcă, Gheorghe, 1971, *Importanţa cunoaşterii manifestărilor sufleteşti ale credincioşilor pentru predicator*, în „Studii teologice", an XXIII, Bucureşti, nr. 5-6, p. 353-362

Cristescu, Grigore, 1950, *Predica şi predicator în vremea noastră*, în „Studii teologice", II, nr. 3-6, p.137-157

Cvasnîi-Cătănescu, Maria, 1995, *Retorică românească medievală. Varlaam: «Răspunsul împotriva Catehismusului calvinesc»"*, în „Limbă şi literatură", anul XL, vol. I, p. 20-21

Chilea, Sebastian, 1954, *Predica de succes*, în „Mitropolia Olteniei", VI, nr. 1-3, p. 36-38

Cicero, 1973, *Opere alese*, vol. II, ediţie îngrijită de G. Guţu, Bucureşti, Editura Univers

Ciurea, Al. I., *Antim Ivireanul, predicator şi orator*, în „Biserica Ortodoxă Română", LXXIV, 1956, nr. 8-9, p. 797-798

[27] Situaţia de comunicare este un concept cheie în abordarea pragmatică a discursului, concept cunoscut şi sub termenul de „context". Daniela Rovenţa-Frumuşani, în *Semiotică, societate, cultură*, vorbeşte de *contextul psihologic al intenţiilor şi credinţelor interlocutorilor*.

[28] Vezi culegerea de epistole *Piatra din capul unghiului. Scrisori teologice*, Tipografiile Române Unite, S.A., București, 1926.

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)

Cristescu, Grigore, 1950, *Predica şi predicator în vremea noastră*, în „Studii teologice”, II, nr. 3-6, p. 137-157.
Dobrescu, N., 1910, *Viaţa şi faptele lui Antim Ivireanul*, Bucureşti
Ducrot, Oswald, 1991, *Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique*, Paris, Herman, 1991
Frâncu, Constantin, 1974, *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparaţie cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. III, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1974
Galaction, Gala, 1926, *Piatra din capul unghiului. Scrisori teologice* , Tipografiile Române Unite, S.A., București
Guia, Sorin, 2002-2004, *Strategii argumentative în Didahiile lui Antim Ivireanul*, în „Analele ştiinţifice ale Universitaţii Alexandru Ioan Cuza din Iaşi”, secţiunea Literatură, tomul XLVIII-L, p.136-150
Guia, Sorin, 2014, *Discursul religios. Structuri și tipuri*, Editura „Universității Alexandru Ioan Cuza”, Iași
Ivireanul, Antim, 1997, *Opere. Didahii*, Editura Minerva, Bucureşti
Lo Cascio, Vincenzo, 2002, *Gramatica argumentării. Strategii şi structuri*, traducere de Doina Condrea-Derer și Alina-Gabriela Sauciuc, Bucureşti, Meteora Press
Nicolae, Mitropolitul Ardealului, 1973, *Iisus Hristos, viaţa noastră*, Sibiu
Plămădeală, Antonie, 1989, *Cuvinte la zile mari*, Sibiu
Plămădeală, Antonie, 1996, *Preotul în biserică, în lume, acasă*, Sibiu
Rovenţa-Frumuşani, Daniela, 2005, *Analiza discursului: ipoteze şi ipostaze*, Bucureşti, Editura Tritonic
Rovenţa-Frumuşani, Daniela, 1999, *Semiotică, societate, cultură*, Iaşi, Institutul European
Sălăvăstru, Constantin, 1996, *Raţionalitate şi discurs*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, R.A.
Scriban, Iuliu, 1932, Împotriva ateismului, Tipărirea a 2-a, Tipăritură de monăstirea Dobruşa, judeţul Soroca
Scriban, Iuliu, 1913, Lupta contra scrierilor imorale, Bucureşti, „Tipografia Românească”, Strada Izvor, No. 14
Steinhardt, Nicolae, 2005, *Dăruind vei dobîndi: cuvinte de credinţă*, Rohia, Editura Mănăstirii Rohia

BDD-A26426 © 2016 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:56:47 UTC)